

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД У ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Для сучасної юриспруденції залишається вельми актуальними питання про роль аксіологічного (ціннісного) підходу в методології правових досліджень. Це знаходить відображення в працях О. О. Бандури, Х. Н. Бехруза, В. С. Вігуна, П. П. Гайденко, В. В. Дудченко, А. А. Козловського, С. І. Максимова, О. В. Мартишина, В. С. Нерсесянца, Ю. М. Оборотова, А. В. Полякова, П. М. Рабіновича, А. Б. Чефранова та інших провідних сучасних вчених, а також у проблематиці наукових заходів, зокрема в проведеному в Одеської національній юридичній академії «круглому столі» «Актуальні проблеми філософії права (аксіологічний аспект)». Водночас розуміння різновидів ціннісного підходу до права та їхніх філософських витоків є настільки важливою проблемою, що завжди спостерігається нагальна потреба в дослідженнях у цій сфері.

Метою нашого дослідження є розгляд різновидів ціннісного підходу, котрі використовуються в методології сучасної юриспруденції, розкриття їхніх філософських засад.

Зазначимо, що **аксіологічний (ціннісний) підхід в юриспруденції** — це загальна стратегія дослідження, яка передбачає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, котрі можуть забезпечуватись правом та бути його основою [1, 63]. В методології сучасної юриспруденції найбільш широко використовується два різновиди ціннісного підходу: **трансцендентальний** (у двох його варіантах — класичному та некласичному), що ґрунтується на філософії І. Канта та його послідовників; **культурно-історичний релятивізм**, котрий засновується на ідеях В. Дільтея та М. Вебера.

Звернемось до дослідження джерел розвитку напрямків аксіології, що є фундаментом вищезгаданих підходів. Витоки ціннісної проблематики можна дослідити ще у філософії часів античності та середньовіччя. Потужним імпульсом для виходу на поняття цінності стали процеси секуляризації, що розгорнулися за доби Просвітництва. Саме вони зумовили переосмислення традиційного обґрунтування моральних норм на основі тотожності понять буття й блага, що є характерним для античної та середньовічної філософської думки. Це й стало фундаментом для поняття цінності, яке вперше з'являється тільки наприкінці XVIII століття у працях видатного представника німецької класичної філософії І. Канта.

В чому принципова відмінність між розумінням співвідношення буття й блага в античної та середньовічної світоглядно-філософській традиції і точкою зору на цю проблему І. Канта? Німецький мислитель відносить поняття блага до суб'єкта чистої волі, а саме — трансцендентального суб'єкта, надемпіричний статус якого забезпечує загальну значущість цінностей. Вони належать до сфери практичного розуму, а значить, не мають буття безвідносно до трансцендентального суб'єкта, тобто є лише *значущими*, в зверненні до волі, цілі, що

поставлена перед нею. Отже, цінності слід вважати не принципами суцього, а належного. Саме це розділення буття та належного й розуміється як передумова теорії цінностей [2, 217]. Поняття трансцендентального у Канта «...визначає не те, що виходить за межі досвіду, а те, що досвіду (a priori) передує, але має призначення лише для того, щоб зробити можливим досвідне пізнання» [3, 199].

Згідно з І. Кантом, світ моральності, свободи, не є реальністю та буттям, його слід вважати ідеалом практичного розуму — належністю. На відміну від природи, де домінує необхідність і тому діє тільки механістичні причини, світ свободи є царством цілей. І. Кант зазначає: «В царстві цілей все має *ціну*, чи *гідність*. Те, що має ціну, може бути замінено також і будь-чим іншим як *еквівалентом*; те що вище за всіляку ціну, а саме не допускає будь-якого еквівалента, має *гідність*» [4, 276–277]. Німецький мислитель вважає поняття «ціни» (Preis) та «цінності» (Wert) принципово відмінними один від одного.

Також І. Канту можна завдячувати ідеєю автономії волі суб'єкта як основи цінностей. На його думку, «...все має тільки ту цінність, яку встановлює закон. Саме ж законодавство, що встановлює будь-яку цінність, завдяки цьому повинно мати гідність, себто бути безумовною, незрівнянною цінністю. Єдино відповідним виразом для цієї оцінки, що розумна істота повинна надати цієї гідності, це — слово *повага*. *Автономія* є, таким чином, засадою гідності людини та будь-якого розумного ества» [4, 278].

Для І. Канта визначальною цінністю є людина як розумна істота. Це впливає з визначеного їм категоричного імперативу «поводься тільки згідно з такою максимою, керуючись якою ти в той же час можеш забажати, щоб вона стала загальним законом» [5, 260]. Він вважав, що «людина та взагалі будь-яка розумна істота *існує* як *ціль* сама по собі, а *не тільки як засіб* для будь-якого використання зі сторони тієї чи іншої волі» [5, 260]. На думку І. Канта, поняття блага та буття не є тотожними, перше з них стосується трансцендентального суб'єкта. На основі ідеї трансцендентності І. Кантом обґрунтовується абсолютний характер цінностей, зокрема найвищої з них — людини як розумної істоти. Ця позиція є основою для категоричного імперативу, на якому ґрунтується моральна філософія І. Канта.

Класична філософська думка безпосередньо підійшла до осмислення ціннісної проблематики, водночас не створивши цілісну теорію. Така теорія була розроблена Г. Лотце. Він виділяв три різних поняття буття: по-перше, в логічному смислі, по-друге, реальне буття, що підлягає казуальним законам, по-третє, трансцендентне буття (телеологічне). Відповідно до цих трьох родів буття виділяють три світа — істини, дійсності та цінності [6, 245].

У XIX столітті в царині філософської думки того часу знайшли продовження кантівські ідеї про трансцендентальний характер цінностей. Близькою до кантівського розуміння цінностей є позиція представника Баденської філософської школи Г. Рікєрта. Він вважає, що «блага та оцінки не є сутністю цінностей, вони являють собою з'єднання цінностей з дійсністю. Самі цінності, таким чином, не належать ні до сфери об'єктів, ні до сфери суб'єктів. Вони

створюють зовсім самостійне царство, що знаходиться по той бік і суб'єкта і об'єкта... Суб'єкти разом з об'єктами належать до однієї частини світу — дійсності. Їм протистоїть інша частина — цінності» [7, 460].

Визначення цінності Г. Рікєрта ґрунтується на розумінні їхньої безвідносності, а в цьому сенсі трансцендентальності, як до наявного буття, що ототожнюється з емпіричною реальністю, так й до суб'єкта пізнання. Г. Рікєрт вважає, що існує принципова відмінність між актом відношення до цінностей, здійсненого трансцендентальним суб'єктом та індивідуальною суб'єктивною оцінкою, яка не може претендувати на будь-яку загальну значущість. Він зазначає: «Цінність може мати значущість навіть і при відсутності акта оцінки, що виражає те, чи інше до неї відношення» [7, 460].

Для Г. Рікєрта, В. Вільденбранта та інших представників Баденської школи, цінності мають нормативний характер. Світ цінностей — це світ належного, а значить, всі повинні прагнути до їхньої реалізації. Вся культура чи культурне життя людства можливі завдяки цінностям. Коли цінності втілюються та реалізуються в дійсність, то створюють культурні блага. Вони є ціннісними частинами дійсності, чим відрізняються від самих цінностей, що дійсності не мають. Якщо цінності мають таке значення, що від них не можна нічого зрозуміти в цій дійсності, то філософія, згідно з точкою зору представників цього напрямку, є не чим іншим, як вченням про цінності [8, 162].

Між класичним і некласичним варіантом трансцендентального підходу до цінностей існує певна відмінність. Можна погодитися з думкою, що межа між класичною та некласичною філософією полягає в розумінні трансцендентального. В класичній філософській традиції трансцендентальне має онтологічний характер, у некласичній — символічний» [9, 155].

Яскравим прикладом використання класичного варіанта трансцендентального підходу в юриспруденції є дослідження видатного російського дослідника В. С. Нерсесянца, що постулював триєдність ціннісного змісту права. Він зазначає: «В цієї триєдності (та сутнісній тотожності) свободи, рівності та справедливості й полягає цінність права як загальної, необхідної та єдиної форми їхньої злагодженого буття й виразу в суспільному житті людей» [10, 4]. В. С. Нерсесянц визначав, що фундаментальною проблематикою юридичної аксіології є оцінка значущості закону по відношенню до права, тих абсолютних цінностей, які втілені в ньому [11, 60].

Сучасний російський дослідник А. В. Поляков при розгляді проблеми співвідношення права та цінностей застосовує трансцендентальний підхід в його некласичному варіанті. Він розділяє правові цінності на ейдичні та соціокультурні. Ейдичні правові цінності неподільно пов'язані з правом, вони впливають з його ідеї та не залежать від конкретно-історичного втілення, від цілей самого законодавця. Водночас їхнє виділення можливе тільки в результаті феноменологічної редукції. При цьому в соціальному житті права вони завжди набувають конкретну соціокультурну інтерпретацію та не тільки інтелектуальне, але й емоційне значення, що є відповідним до специфічних умов життєвого світу конкретного суспільства. Саме тому, як зазначає А. В. Поляков, усі

соціокультурні цінності мають яскраво виражений комунікативний характер, що є відповідним до комунікативної природи самого права [12, 336].

Культурно-історичний релятивізм протистоїть трансцендентальному розумінню цінностей. В. Дільтей вважає, що системи цінностей є рівнозначними та обумовлені культурно-історичним досвідом. Він робить спробу ввести до теорії філософського знання зсередини принцип історизму, ґрунтуючись на тезі про історичну відносність усякої форми людського життя, усіх культурно-історичних досягнень і духовних цінностей, в тому числі традиційних форм «метафізики», що намагається остаточно визначити світовий зв'язок буття у самодостатній системі рефлексивних визначень дискурсивного мислення [13, 115–116]. В. Дільтей зазначає: «Тільки у внутрішньому досвіді, тільки у фактах свідомості я бачив міцну опору для своєї думки... Кожна наука розпочинається з досвіду, а будь-який досвід з самого початку пов'язаний зі станом нашої свідомості, всередині якої він перебігає, і зумовлений цілісністю нашої природи» [14, 21].

Один із засновників сучасної соціології М. Вебер висунув та обґрунтував власну позицію стосовно цінностей та їхньої ролі в процесі пізнання. Для нього, як і для Г. Рікєрта, акти віднесення до цінності та оцінки є відмінними один від одного: перший перетворює наше індивідуальне враження в об'єктивне судження, а другий має суб'єктивний вимір. Водночас на відміну від Г. Рікєрта М. Вебер розглядав цінність як продукт певної історичної епохи, яка визначає спрямування інтересу. Кожна історична епоха, згідно з М. Вебером, має свої абсолютні, але їхній характер є релятивним, змінним.

Для розуміння концепції М. Вебера щодо цінностей та їхньої ролі в пізнанні велике значення має поняття «ідеального типу», яке використовується в методологічному інструментарії його досліджень. М. Вебер вважає, що ідеальний тип «створюється шляхом однобічного посилення однієї або ж кількох точок зору і створення множини одиничних явищ, які існують дифузно і дискретно: тут більше, там менше, а десь взагалі не існують. Внаслідок своєї відповідності певним однобічно виділеним точкам зору ці явища здатні створити єдиний мислений образ. У реальній дійсності такий мислений образ в його понятійній чистоті не можна виявити емпіричним шляхом, він є утопією» [15, 238].

Отже, культурно-історичний релятивізм є одним з варіантів ціннісного підходу, що ґрунтується на відносності та історичній зумовленості цінностей. На відміну від трансцендентального підходу, що постулює абсолютний характер цінностей, культурно-історичний релятивізм заперечує можливість створення позаісторичної та універсальної для всіх культур їхньої системи. Як перший, так і другий підхід плідно використовується в методології юриспруденції, при цьому в філософсько-правових дослідженнях найчастіше знаходить відображення вчення про трансцендентальний характер цінностей. При цьому ідея трансцендентального по-різному визначається в класичній і некласичній філософській традиціях.

Культурно-історичний релятивізм, що ґрунтується на ідеях В. Дільтея та М. Вебера, вважають основою аксіологічного підходу в порівняльному правознавстві. Саме ціннісний підхід у вигляді культурно-історичного релятивізму

надав можливість адаптації цивілізаційних теорій у методологію порівняльного правознавства [16, 71]. Він надає потужний імпульс світоглядно-методологічному інструментарію порівняльного правознавства для конструювання парадигми релятивності ціннісного змісту права кожної історичної епохи та цивілізації.

Отже, в сучасній юриспруденції вельми впливовим є аксіологічний (ціннісний) підхід, який тільки в доволі загальному значенні можна розглядати як єдиний напрямок. Він поділяється на кілька впливових концепцій щодо співвідношення права та цінностей, котрі мають у своїй основі певну філософську теорію. Найбільш значущими для сучасної методології юриспруденції є розуміння цінностей на основі трансценденталізму та культурно-історичного релятивізму; перший з цих напрямків вельми плідно використовується у філософсько-правових дослідженнях і має у своїй основі ідеї І. Канта й його послідовників, другий, що ґрунтується на розумінні цінностей В. Дільтеєм та М. Вебером, найчастіше застосовується в порівняльному правознавстві.

Література

1. Фальковський А. О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. пр. / Редкол.: С. В. Кивалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — О., 2008. — Вип. 40. — С. 59–64.
2. Гайдєнко П. П. Познание и ценности // Субъект, познание, деятельность. — М., 2002. — С. 207–235.
3. Кант И. Прологомешы ко всякой будущей метафизике, могущей появиться как наука // Сочинения: В 6 т. / [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзерман]. — М., 1965. — Т. 4, ч. 1. — С. 69–210.
4. Кант И. Критика практического разума // Сочинения: В 6 т. / [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзерман]. — М., 1965. — Т. 4, ч. 1. — С. 313–501.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности // Сочинения: В 6 т. / [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзерман]. — М., 1965. — Т. 4, ч. 1. — С. 221–310.
6. Михайлов И. А. Лотце (Lotze) Рудольф Герман // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т фил. РАН, Нац. общ.-науч. фонд. — М., 2001. — Т. 2. — С. 455–456.
7. Риккерт Г. Философия жизни: Пер. с нем. — К.: Ника-Центр, 1998. — 512 с. — (Сер. «Познание»; Вып. 6).
8. Зотов А. Ф., Мельвиль Ю. К. Буржуазная философия середины XIX — начала XX века: Учеб. пособие для филос. фак. ун-тов. — М.: Высш. шк., 1988. — 520 с.
9. Хамітов Н. Гармаш Л. Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навч. посіб. / За ред. Н. Хамітова. — 2-ге вид., переробл. та допов. — К.: КНТ: Центр навч. л-ри, 2006. — 296 с.
10. Пересеяц В. С. Цепность права как тринадцатства свободы, равенства и справедливости // Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. — М., 1996. — С. 4–11.
11. Пересеяц В. С. Философия права: Учеб. для вузов. — М.: ИПФРА М-ИОРМА, 1997. — 652 с.
12. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. — С.Пб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — 864 с.
13. Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гуссерль). — К.: Паук. думка, 1992. — 123 с.
14. Дильтей В. Введение в науку о духе: Опыт построения основ для изучения общества и истории: Предисл. // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: Трактаты, ст., эссе. — М., 1987. — С. 108–134.
15. Вебер М. «Об'єктивність» соціально-наукового пізнання // Вебер М. Соціологія: Загальнотеоретичні аспекти. Політика / Пер. з нім. О. Погорілий. — К., 1998. — С. 192–263.
16. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: Монографія / О. В. Кресіп (кер. авт. кол.), Л. А. Луць, О. О. Мерезко та ін.; За ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 256 с. — (Сер. «Енциклопедія порівняльного правознавства»; Вып. 3).